

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК: 34.316.624.3

Т.З. Гарасимів

ДО ПИТАННЯ МОТИВАЦІЇ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТА

Висвітлено питання агресивної поведінки суб'єкта як однієї із форм девіантного відхилення, зокрема, проаналізовано мотиваційні детермінанти її формування.

Ключові слова: *агресія, девіація, особа, мотивація, поведінка.*

Освещено вопросы агрессивного поведения субъекта как одной из форм девіантного отклонения, в частности, проанализированы мотивационные детерминанты ее формирования.

Ключевые слова: *агрессия, девіація, лицо, мотивація, поведение.*

The problems of a subject's aggressive conduct as one of the forms of deviant rejection are investigated in the article, and also motivational determinants of its formation are analyzed.

Key words: *aggression, deviation, a person, motivation, conduct.*

Постановка проблеми. Агресія – форма активності суб'єкта, детермінована певними причинами, які не завжди мають усвідомлюваний характер. Мотиви будь-якої активності найчастіше пов'язані з глибинними першопричинами, тому їх важко спостерігати безпосередньо. Складність психокорекції агресивної поведінки полягає у тому, що для того, щоб розуміти мотивацію вчинку, дії або поведінки людини, практичному психологу недостатньо бути життєво досвідченим і фахово ґрудованим. Необхідно мати відповідні професійні знання рефлексивного характеру, розвинуті інтуїцію та соціально-перцептивний інтелект, що залежить від його особистісної психокорекції.

Стан дослідження. Слід відзначити, що проблеми агресивної девіантності становили в різний час науковий інтерес таких зарубіжних учених, як Р. Мертон, І. Гофман, Ф. Танненбаум, Е. Саттерленд, Е. Лемерт, Г. Беккер, Н. Смелзер, Е. Еріксон, Е. Уїлсон, Г. Салліван, А. Маслоу, А. Бандура, Ч. Ломброзо, У. Шелдон, Г. Хард, У. Пірс, П. Уїткін, У. Гоув, Х. Айзенк, А. Коен.

Метою статті є з'ясування передумов виникнення агресії з точки зору психологічної мотивації суб'єкта.

Виклад основних положень. На важливість феномена мотивації у пізнанні психічних явищ вказувало багато учених. Згідно із сучасними теоріями особистості у психології, розуміння мотивації може сприяти глибшому розумінню психіки суб'єкта в її цілісних проявах, насамперед, його актуальної поведінки, не обмежуючись пізнанням індивідуальних особливостей. Мотивація пов'язана з двома важливими механізмами психіки, що мають в основі тенденцію «до сили» – прагнення до досягнення бажаного результату, успіху, або ж бажання уникнення невдач, помилок.

Хайнц Хекхаузен визначає мотивацію як когнітивне утворення, гіпотетичні процеси, «...що пояснюють комплекс зв'язків «якщо... то...», з якими ми маємо справу у конкретній поведінковій ситуації...», а індивідуальні особливості гіпотетичного процесу називає мотивом [1, с. 38]. У психологічній науці мотив визначають як певну суб'єктивну гіпотезу для пояснення індивідуально-неповторних відмінностей, закономірностей розвитку психіки, які проявляються в актуальній діяльності суб'єктів, що відбувається в ідентичних умовах. Мотивація – більш містке поняття, що являє собою сукупність мотивів, які визначають, детермінують зміст, спрямованість та характер діяльності особистості [2, с. 113]. Вирізняють також поняття «мотивування», яке стосується раціонального пояснення самим суб'єктом будь-якої поведінки, за допомогою якої він «намагається зберегти свій статус, своє «Я», задовольнити актуалізовану потребу, виглядати кращим серед оточуючих, а нерідко і перед самим собою при здійсненні недобрих, аморальних вчинків», з метою «уникнення або зменшення психотравмуючих факторів» [2, с. 112].

Коли вивчаються проблеми агресивності, то шляхом аналізу мотивів можна віднайти взаємозв'язки між першопочатковими умовами її виникнення, конкретною ситуацією та наступною агресивною дією. Поєднанням понять «мотив» і «мотивація» можна пояснювати та прогнозувати виникнення агресивної поведінки, що є необхідним моментом у контексті пізнання внутрішніх глибинних психологічних детермінант поведінки. Якщо мотиваційний фактор задіяний на функцію прогнозування, то його розуміння є надзвичайно важливе у контексті запобігання агресивним діям.

Поняття «агресія» окреслює велику кількість різноманітних дій, які «порушують фізичну або психічну цілісність іншої людини (або

групи людей), спричиняють матеріальні збитки, перешкоджають здійсненню її намірів, протидіють її інтересам або ведуть до їх знищення» [3, с. 365]. Е. Фромм відзначав, що багатозначність слова «агресія» створює плутанину у літературі, адже цим поняттям позначаються також характеристики сексуальної поведінки. Дж. Доллард визначає агресію як акт, метою якого є нанесення шкоди живому організму [1]. Тому агресія завжди має антисоціальний відтінок, і може проявлятися як у дитячій сварці, так і у війнах державного масштабу. Дж. Тедеші, Р. Сміт та Р. Броун відносять дію до категорії агресивності, якщо вона «включає в себе обмеження можливостей поведінки іншого (найбільш явно – шляхом використання влади, примусу та покарання); спостерігач сприймає дію як таку, що навмисно наносить шкоду його інтересам або інтересам об'єкта впливу (тобто як зловмисну та егоїстичну дію) незалежно від того, чи прагнув свідомо суб'єкт до нанесення шкоди; дія видається спостерігачеві як така, що суперечить нормам та є протизаконною, зокрема, якщо вона виглядає неспровокованою, образливою та неадекватною приводу, який її викликав» [1, с. 57].

На феномен агресії вчені звернули увагу ще в античні часи. Він пояснювався як вроджений потяг до зла, а також як набута форма поведінки та реакція на напружену життєву ситуацію. Ж.-Ж. Руссо, намагаючись пояснити агресивність, вбачав причиною зла та деструктивності суспільство та його устрій, а не людську природу [4, с. 486]. Згідно з його концепцією, людина народжується доброю та розумною, і якщо у ній розвиваються деструктивні нахили, то їх спричиняють насамперед негативні обставини та неадекватне виховання. Т. Гоббс вказував на необхідність дотримання соціальних норм та обмежень, щоб контролювати деструктивну людську природу, оскільки агресивні імпульси є вродженими і вони важко піддаються переорієнтації [4, с. 486]. На неминучість вродженої агресивності вказували З. Фрейд, К. Лоренц та інші учені представники психоаналітичного спрямування. На сьогодні маємо дуже багато наукових публікацій з проблеми агресії та агресивності, проте все ж недостатньо висвітлені аспекти глибиннопсихологічної детермінації агресії. Це пояснюється, очевидно, складністю та неоднозначністю цієї проблеми, яка, безумовно, потребує нових шляхів наукового дослідження та розробки практичних засад її психологічного пізнання та корекції.

Сучасні науковці на противагу вченню З. Фрейда про потяг до агресії виділяють просоціальну, конструктивну, альтруїстичну спрямованість суб'єкта, яка може виражатися, зокрема, у «мотиви допомо-

ги». Якщо агресія має на меті завдання шкоди суб'єкту, руйнації, то конструктивна допомога спрямовується на користь іншій людині. Дж. Маккоулі і Л. Берковіц поряд із феноменом агресії розглядають альтруїзм як певну поведінку заради добробуту іншої людини, без очікування будь-якої винагороди [1, с. 559].

Ми схильні вважати, що оскільки поняттям «агресія» окреслюються майже усі деструктивні тенденції, то є небезпека втратити з поля зору першопочатковий імпульс (мотив), у результаті якого відбувається руйнівна дія. Агресивні тенденції досить різноманітні, психіка у кожного суб'єкта індивідуально-неповторна, тому складність може полягати у диференціюванні агресивних проявів, що важливо враховувати при дослідженні мотивації агресії. До того ж слід розрізняти тенденцію до агресії та агресивний прояв.

Слід віддати належне сучасним науковцям, які дещо прояснили суть агресії. За їх визначенням агресивні дії розподіляються як: спрямування на руйнацію та як дії, призначені для захисту, тобто пов'язані з конструктивною метою. Проблема, на наш погляд, полягає у визначенні об'єктивних і суб'єктивних критеріїв оцінки цих дій. Адже з суб'єктивної точки зору будь-яка особа може за допомогою захисного механізму раціоналізації означити власний потяг до руйнації як захисний або такий, що має конструктивну (часто просоціальну) мету. До того ж навіть зовнішньому, об'єктивному спостерігачеві досить важко визначити деструктивну тенденцію до руйнування через її замаскованість.

Науковці виділяють наступні форми агресії: відкрита та замаскована, інтраворожа або екстраворожа; інструментальні, просоціальні та анти-соціальні форми агресії. Д. Майерс виділяє соціальну агресію, що характеризується демонстративними вибухами люті, та мовчазну, подібну до тієї, яку проявляє хижак, підкрадаючись до жертви [4]. Витоком ворожої агресії вважається злість, тому така агресія є самоціллю, а її основна мета – нанести шкоду суб'єкту. Інструментальна агресія стає засобом досягнення будь-якої позитивної мети. Ворожу агресію ще називають «гарячою», інструментальну – «холодною». Інструментальна агресія, як правило, мотивована ситуацією і може відповідати просоціальним цілям. Проте досить складно провести межу між ворожою та інструментальною агресією, оскільки ворожі наміри часто у соціальній ситуації маскуються інструментальною формою агресії, що не обов'язково виражається емоційно. Тому агресивні та неагресивні дії не варто розрізняти лише за показником наявності чи відсутності емоційної експресії (вибуху люті). Дослідник С. Фешбах поряд із ворожою та інструментальною виділяє ще

експресивну агресію, яка є невимушеним вибухом гніву та люті і має тенденцію до швидкого припинення, а детермінанта агресивності не обов'язково пов'язана з нападом (наприклад, приступи впертості у маленьких дітей) [5]. Інструментальну агресію С. Фешбах поділяє на індивідуально та соціально мотивовану.

У зв'язку з тим, що агресія завжди була глобальною проблемою психологічних досліджень і привертала увагу науковців різних психологічних шкіл і напрямів, існує декілька теорій дослідження агресії: теорія потягу (або інстинкту), соціального навчання та фрустраційна. У контексті нашого дослідження важливо відзначити, що у З. Фрейда теорія мотивації в її завершеному вигляді сформульована 1915 р. у праці «Потяги та їх долі», де внутрішній світ людини представлено як динаміку конфліктів [6]. Перша його класифікація мотивів базувалася на потребах «Я» (або «підтримки власного існування») та сексуального потягу (лібідо). Пізніше потреби «Я» були замінені на агресивні потреби (мортідо), що започаткувало існування антагоністичних потягів: до життя (лібідо) та до смерті (танатос); агресивність же розглядалася як вираження останнього.

Таким чином, З. Фрейд увів у свою теорію «потягу до смерті» самостійний агресивний тип. Він писав, що спрямування потужної агресивності всередину суб'єкта може призвести до фізичного захворювання, а стримування (подавлення) агресивних імпульсів призводить до невротизації особистості. «У випадку люті людина часто демонструє, як подавлена та спрямована всередину агресивність призводить до саморуйнування; вона часто рве на собі волосся або б'є себе по обличчю кулаками, хоча цілком очевидно, що вона віддала б перевагу спрямуванню цих дій проти когось іншого» [7, с. 16]. Поняття «комплекс Едіпа», на думку вченого, є першопочатково навантаженим агресивною тенденцією, яка спричиняється полярністю між любов'ю (ніжністю) до батьків (або одного з них) та ненавистю (агресивністю) щодо них, а водночас притаманне суб'єкту. З. Фрейд зазначав, що інстинкт самозбереження потребує агресивності, а сумління – не що інше, як переорієнтація агресії всередину самого суб'єкта. Тому у будь-якої людини існує потенційна готовність до агресії, яка у поведінці може проявлятися у примітивних (регресивних) формах [7, с. 14–15]. Ця думка підтверджується у багатьох життєвих ситуаціях (наприклад, у стосунках між дітьми вибух агресії може припинити напади з боку однолітків і таким чином сприяти закріпленню агресії як необхідної умови виживання та збереження поваги до себе). М. Кляйн висловила припущення, що у чистому вигляді агресивність не існує, обов'язково є

взаємодія між агресивними та лібідіозними тенденціями, що лише виявляється у кожного суб'єкта і в будь-якій ситуації у різних пропорціях [7, с. 14]. Психоаналітики А. Адлер та С. Шпильрейн вказували на наявність потягу до деструктивності, а В. Штекель зазначав, що ненависть як різновид агресивності є первинною, порівняно з любов'ю [7, с. 15]. К. Хорні виділяла серед типів особистості за характером агресивний, вороже налаштований до інших людей, що вважає потенційними ворогами, а навколишній світ сприймає як арену боротьби усіх проти всіх. Е. Фромм, досліджуючи типи агресії, розрізняє доброякісну агресію (тобто таку, яка сприяє адаптації до життя) та злоякісну (не пов'язану зі збереженням життя). Доброякісна агресія проявляється у самообороні як відповіді на загрозу життю, а злоякісна – у прагненні владарювати над іншими людьми, наносячи їм шкоду, знищуючи собі подібних. Французький психоаналітик Ж. Лакан наголошував на необхідності розрізнення понять агресивності та агресії [7, с. 16]. На його думку, агресія – це потенційна, екзистенційна тенденція, яка є швидше уявною, віртуальною, аніж реальною. Тому вона може і не перетворитись на агресивність як акт поведінки.

Агресія являє собою складний комплекс, до якого входять енергетичні, мотиваційні та поведінкові аспекти, проте дехто з науковців схильний спрощено ставитися до проблеми агресії. Основна увага приділяється виділенню у людському мозку «центру агресивності», на формування якого впливає спадкова чутливість нервової системи до збудників агресії та хімічний склад крові, у якому наявна велика кількість чоловічого гормону – тестостерону. Цим пояснюють той факт, що суб'єкта у стані алкогольного сп'яніння можна легше спровокувати на агресивний акт поведінки.

Виникнення агресії може визначатися такими чинниками: невинне приписування потенційному нападнику деструктивних намірів; очікування помсти за здійснену агресію; задоволення, що виникає в результаті агресії; самооцінка агресії за власними критеріями (почуття провини) та оцінка з боку оточуючих людей (нормативні цінності). Часто для виникнення агресії достатньо лише уявного припущення того, що інший суб'єкт має ворожі наміри. Такі «приписування» є здебільшого наслідком проекції власних агресивних тенденцій, які приходять від свідомості суб'єкта, а також викликаються дією механізму «негативного переносу». За таких умов легко виникає реакція гніву як потік явної агресії, який практично неможливо зупинити. Така реакція може бути спрямована на сам об'єкт агресії (сварка, крик, тілесні ушкодження) або ж на заміщуючі об'єкти (биття посуду). Якщо пряме

вираження агресії неможливе, вона придушується, але згодом можуть мати місце її рецидиви або завуальовані прояви.

Висновки. Таким чином, агресія – це енергетика, в якій поєднуються різноспрямовані імпульси добра і зла, яку неможливо нівелювати, глобально змінити та переорієнтувати. Суб'єкт усвідомлює агресивні потяги, але не усвідомлює їх енергетичної детермінації, тому зберігається спонтанна тенденція об'єктивування її у поведінці. Агресія пов'язана з лібідними аспектами, які поряд з агресивними тенденціями супроводжують суб'єкта упродовж його життя. Психокорекція допомагає вивільнити конструктивний потенціал особистості з-під утисків агресії (руйнації) та невинного інфантилізму, який блокує наближення до ідеалу «Я». Важливо розуміти, що усвідомлене спрямування деструктивної енергетики не знімає її дієвості, однак послаблює її імперативність. Останнє відкриває можливість приєднання її до конструктивних намірів суб'єкта, що гармонізуються з реальними вчинками, спрямованими на добро та конструктивну взаємодію. За таких умов суб'єкт попереджує себе від психологічно руйнівних дій, які призводять до самотності та ускладнюють процес самореалізації. У подоланні агресії велику роль відіграє когнітивний аспект – здатність зрозуміти, об'єктивно побачити результат деструктивних учинків, а також розвиток шляхів сублімації та творчої діяльності, яка має оздоровчий ефект, сприяє особистісному зростанню та оптимізації взаємин з іншими людьми.

1. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: в 2 т. / Хайнц Хекхаузен; под ред. Б.М. Величковського. – М.: Педагогика, 1986. –Т. 1.

2. Виллонас В.К. Психологические механизмы мотивации человека / Витис Казиса Виллонас. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990.

3. Конохов Н.И. Словарь-справочник практического психолога / Николай Иванович Конохов. – Воронеж: ППО «МОДСК», 1996. – 224 с.

4. Майерс Д. Социальная психология: интенсивный курс / Дэвид Майерс; пер. с англ. – 4-е междунар. изд. – СПб.; М.: Прайм-Евровзнак; Олма-Пресс, 2004. - 510 с.

5. Berkowitz L. Aggression: Its causes, consequences, and control / Leonard Berkowitz; by L. Berkowitz. – New York, McGraw-Hill, 1993. – 485 p.

6. Фрейд З. Влечения и их судьбы / Зигмунд Фрейд. – Минск: ООО «Попурри», 1997. – 606 с.

7. Психоанализ: Популярная энциклопедия / сост. научн. ред. П.С. Гуревич. – М.: Олимп, 1998.

Стаття надійшла 9 листопада 2010 р.